

Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi (1840-1869) Arrangement of Zaptiye Institution (1840-1869)

Ali SÖNMEZ*

Öz

Tanzimat Fermanı sonrası kurulmaya başlanan zaptiye teşkilatı, iç güvenliğin merkezileşmesine yönelik adımlardan birisi olmasına ve Tanzimat dönemi boyunca İmparatorluk genelinde çok önemli görevler üstlenmesine rağmen, teşkilatın düzenlenmesine yönelik bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Nitekim, zaptiye teşkilatıyla ilgili geniş çaplı ilk düzenlemenin 1869-1870 yılları arasında gerçekleştiği kabul edilmekle birlikte, Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşunu müteakip hazırlanan 1846 tarihli Zaptiye Askeri Nizamnamesiyle, Islahat Fermanı sonrası 1861 ve 1864 yıllarında yürürlüğe giren nizamname ve yönetmelik hakkında, günümüze değin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu sebeple çalışmanın konusu, 1840-1869 tarihleri arasında zaptiye birliklerinin yapısı ve işleyişinde ortaya çıkan sorunların giderilmesi için uygulamaya konulan düzenlemelerin, yeni kaynaklar ışığında değerlendirilmesi olarak tasarlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İç Güvenlik, Zaptiye, Zaptiye Teşkilatı, Zaptiye Müşiriyeti

Abstract

Our information regarding the arrangement of the corps are very limited although the Zaptiye Teşkilatı which had been started to establish in the aftermath of Tanzimat Ferman was one of the steps towards centralization of internal security and that it had taken very significant roles in Empire in general during the Tanzimat period. As a matter of fact, it was understood that the first wide scale arrangement regarding the Zaptiye Teşkilatı had been accepted to be realized between the years of 1869-1870, and that no extant information has been provided regarding the "Zaptiye Askeri Nizamnamesi" which was prepared after the establishment of Zaptiye Müşiriyeti and regarding the regulations and instructions in 1861 and 1864 after the Islahat Ferman. Therefore, the subject of this study has designed to evaluate the arrangements which were applied in resolving the problems faced in

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

proceedings and the structure of Zaptiye Teşkilatı between the years of 1840-1869 in lights of new resources.

Keywords : *Internal Security, Zaptiye, Zaptiye Teşkilatı, Zaptiye Müşiriyeti*

Tanzimat Fermanı sonrası kurulmaya başlanan zaptiye teşkilatı, görev yaptığı 39 yıl boyunca (1840-1879), imparatorluğun en önemli iç güvenlik organizasyonu olarak varlığını sürdürmüştür. Gerek taşra (Anadolu ve Rumeli) ve gerekse İstanbul'un güvenliğinin sağlanması yönünde önemli görevler üstlenen zaptiye teşkilatı, kuruluşundan itibaren imparatorluğun içinde bulunduğu idari, mali, sosyal ve siyasi gelişmelerden olabildiğince etkilenmiş ve bir süreklilik hali içerisinde mevcut şartlara en uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak günümüze kadar yapılan değerlendirmelerde teşkilatın bu yönü üzerinde pek fazla durulmadığı gibi, 1846, 1861 zaptiye askeri nizamnameleriyle, 1864 tarihli yönetmelikten ise hiç bahsedilmemiştir. Bu açıdan bakıldığında zaptiye teşkilatının ilk idari düzenlenmesi olarak kabul gören 1869 tarihli nizamname, aslında uzun yıllardır devam eden çalışmaların son safhasını teşkil etmektedir. Bu sebeple çalışmanın amacı, ilk kez yayınlanacak bulgular çerçevesinde zaptiye teşkilatının düzenlenmesine ilişkin sürece katkı yapmaya yönelik olup, öncelikle zaptiye teşkilatının kurulması sonrası ortaya çıkan sorunlar üzerinde durmamız gerekmektedir.

Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu, bir yandan ülke yönetiminde yeniden yapılanma dönemini başlatırken, diğer yandan ise İmparatorluk genelinde pek çok makam ve mevki tarafından yürütülmeye çalışılan güvenlik uygulamasında yapılması düşünülen değişikliklerin de habercisi olmuş; Tanzimat döneminin temel niteliği ve en belirgin özelliği olan merkezîyetçilik, bu dönem kurulması düşünülen güvenlik anlayışı ve uygulamalarını da etkilemiştir. Fermanda mal, can ve namus konusunda şer'i hüküm gereğince bütün tebaaya *emniyet-i kâmile* verildiği belirtilerek, ceza davaları açık ve etraflıca görülmedikçe ve suçlular hakkında şer'i hüküm tertip edilmedikçe, kimsenin açık ya da gizli öldürülemeyeceği, çıkarılacak kanunların ihlal edilmesi halinde tatbik edilecek müeyyideleri havi ceza kanunnamesi çıkarılacağı ve suç işleyen herkesin bu kanuna göre cezalandırılacağı açık bir dille ifade ediliyordu. Ancak gerek mal, can ve namus güvenliğinin sağlanabilmesi ve gerekse de merkez ve taşrada gerçekleştirilmeye başlanılacak olan düzenlemelerin uygulanabilmesi, her şeyden önce merkezin kontrolünde hareket edecek yeni bir güvenlik ağını gerektiriyordu.

Bu sebeple Gülhâne Hatt-ı sonrasında öncelikle bir ceza kanunnamesi hazırlanarak 3 Mayıs 1840 tarihinde yürürlüğe kondu¹. İç güvenliği yakından ilgilendiren bu yasal düzenlemenin akabinde ise ülke çapında dağıntık halde bulunan iç güvenlik birimlerinin merkezileşme sürecine ait çalışmalara geçildi. Öncelikle Derbentçilik, Martalosçuluk, Köprücülük ve Su Yolculuk mükellefiyetleri kaldırılarak, bu çeşit görevler hükümete mal edildi ve bu gibi hizmetlerde görevli kaza ve köyler halkı devlet vergilerini diğer yurttaşlar gibi ödemekle görevli tutuldu². Ayrıca tezkeresiz yolculuk men edilerek bir Mürur Nizamnamesi çıkarıldı³. Yapılan bu düzenlemelerle paralel ve hemen hemen aynı tarihlerde ise zabıtları doğrudan merkezce atanan yeni zaptiye birlikleri kurulmaya başlandığı gibi⁴, devletin uzun yıllardır tasfiyesine çalıştığı tımarlı sipahi örgütü, 1844 yılında kaldırılarak⁵, oluşturulan zaptiye birliklerine eklemelendi.

Zaptiye Müşiriyeti'nin Kuruluşu ve 1846 Tarihli İlk Zaptiye Nizamnamesi

Tanzimat Fermanı sonrasında yapılan çalışmalar merkezi güvenlik anlayışının tesisinde önemli olmakla beraber, zaptiye birliklerine tam anlamıyla işlerlik kazandırmak, dolayısıyla da iç güvenliğin sağlanmasına yönelik beklentilerin gerçekleşmesi mümkün olmadı. Özellikle zaptiye birliklerinin çalışma esaslarına ait her hangi bir düzenleme yapılmadığından, pek çok bölgede fazla veya eksik birliklerin oluştuğu görülmekteydi. Birliklerin oluşturulabildiği yerlerde ise zaptiye neferlerini –kahvecilik ve tütüncülük gibi- asıl işleri dışında kullanma eğilimi, güvenliğin sağlanmasında sıkıntılar yaratıyordu. Bir başka sorun birliklerin nefer ihtiyacına yönelikti. Bahar ve yaz aylarında artan eşkıyalık ve hırsızlık olaylarına karşı uygulamaya konulan geçici zaptiye neferi istihdamından istenilen verim alınamamış, bu suretle istihdam edildiklerini bilen neferlerin

¹ Tahir Taner "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 226. Ceza Kanunnamesi yeni harflerle Reşat Kaynar tarafından yayınlanmıştır. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 295-301.

² Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, (Sadeleştirilen: Neşet Çağatay), C. III-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 291; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s. 155.

³ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", Belgeler, XV/19, 1993, s. 172.

⁴ Tanzimat mucibince bazı eyaletlere müşir, ferik ve mirlivalar tayin olunup, umûr-u zaptiyenin bunlara gönderilmesine dair hüküm için bkz; Cevdet Dahiliye, 14521, Zilka'de 1255/Ocak-Şubat 1840.

⁵ Cevdet Zaptiye, No: 2923, 6 Safer 1260/26 Şubat 1844. Tımarlı sipahilerin kaldırılış sürecine ilişkin geniş bilgi için ayrıca bkz; Veli Aydın, 'Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler, OTAM, S. 12, Ankara 2001; Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

işlerini önemsemedikleri görülmüştü. Zaptiye birliklerinin önemli bir gücünü teşkil edeceği düşünülen tımarlı kesiminin ise gelir kaybına uğrayacak olmalarından dolayı, tımar gelirlerinin yarısı ile emekli olmak istememeleri, tımarlıların zaptiye birliklerinde istihdamını güçleştirmekteydi. Üstelik tımarlı kesiminin zaptiyede istihdama alınmamış adamlar olmaları da sorunun bir başka boyutunu oluştuyordu.

İç güvenliğe ilişkin hususlarda çalışmalar yapacak olan Zaptiye Müşiriyeti, böyle bir ortamda yani, hem merkezi güvenlik anlayışının tam anlamıyla tesis edilebilmesi ve hem de iç güvenliğin uzmanlaşması ve kurumsallaşması çerçevesinde kuruldu. Müşiriyetin kuruluşuna dair takvim-i vekâyi'nin 297. sayısında, zabıta işlerinin Seraskerlik tarafından yürütülmesinin, askerinin asıl işlerinin aksamasına sebebiyet verdiği, ayrıca zabıta işlerinin mülki işlerden sayılması ve bağımsız bir makama verilmesinin daha uygun olacağı belirtildikten sonra, bu işlerle meşgul olmak üzere "*Zaptiye Müşiriyeti'nin*" kurulduğu şeklinde açıklanıyordu⁶.

En önemli görevi iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan düzenlemeleri görüşmek ve uygulamak olan müşiriyet, halkın rahat ve huzur içerisinde yaşayabilmesini kolaylaştıracak nizamname ve tasarıları hazırlayacaktı. Müşiriyet, iç güvenliğin sağlanmasına yönelik görevlerini başkentte doğrudan doğruya kendisinin idaresinde, taşrada ise mülki idarecilerin emrinde oluşturulacak olan zaptiye birlikleri vasıtasıyla yapacaktı. Bu birliklerin kimlerden teşekkül edeceği ve özlük işleriyle ilgili düzenlemeler de yetkisi dahilinde bulunacaktı.

Nitekim zaptiye birliklerine ilişkin ortaya çıkan sorunların halledilebilmesine yönelik ilk düzenleme, Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşunu müteakip hazırlanan nizamname ile giderilmeye çalışıldı. "*Zaptiye Askerine Dair Nizâmât*" başlığını taşıyan ve günümüze değin araştırmacıların dikkatinden kaçmış olan nizamname⁷, 1840 yılından beri Anadolu ve Rumeli'de faaliyet gösteren zaptiye birliklerine ilişkin yapılan ilk düzenleme olması sebebiyle son derece önemlidir.

Birer nüshası Anadolu ve Rumeli ordusu komutanlıklarına da gönderilen nizamname⁸, öncelikle zaptiye birliklerinin kurulacağı bölgeleri hükme bağlamaktaydı. Buna göre Rumeli tarafında Edirne, Silistre, Vidin, Niş, Üsküp, Manastır ve Selanik eyaletleriyle, Gelibolu Sancağı ile Kaza-i Erba'a; Anadolu tarafında ise Hüdâvendigâr, Kastamonu, Ankara, Sivas,

⁶ Takvim-i Vekâyi, Sayı: 297, 18 Safer 1262/15 Şubat 1846; Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt: II, İstanbul 1922, s.887. Zaptiye Müşiriyeti ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz; Ali Sönmez, Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

⁷ YEE, 36/1, 17 Zilka'de 1262/7 Kasım 1846.

⁸ BEO, A.DVN.MHM, 3-A/55, 17 Muharrem 1263/5 Ocak 1847.

Konya, Aydın ve Saruhan eyaletleriyle, Biga ve Kocaeli Sancakları zaptiye birliklerinin kurulacağı ilk bölgelerdi. Zaptiye birlikleri her eyaletin ihtiyacına göre süvari, piyade olarak vali ve mutasarrıfların gözetiminde kurulacak, geçici zaptiye istihdamına ise yeterli verim alınmadığı gerekçesiyle son verilecekti.

Nizamnamenin bundan sonraki hükümleri zaptiye birliklerinin kimlerden teşekkül edeceği ve görevlerine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. İlk olarak nizamnamede belirtilen eyalet ve sancaklara doğrudan merkez veya bölgenin tanınmış kişilerinden bir zaptiye sergerdesi tayin olunacaktı. Doğrudan valinin emrinde görev yapacak olan sergerdelerin maiyetinde ise yine bölgeleri ahalisinden güvenilir zaptiye bölük başı ve zaptiye katibi bulunacaktı. Eyalet ve sancaklarda teşkilatlanacak olan zaptiye birlikleri onar kişilik gruplar halinde düzenlenecek ve bunların başına birer çavuş atanacaktı. Zaptiyede görev alacak zabıt ve neferlerin maaşları her ay başında buldukları mahallerin memleket meclislerince ve bölgenin rayicine göre hesaplanarak ödenecekti.

Zaptiye birliklerinde görev yapacak neferlerin 25 yaşından büyük ve ehl-i ırz ve dirayetli kişiler olmasına ve kefil göstermelerine özellikle dikkat edilecekti. Birliklerde görev yapacak çavuş ile süvari-piyade zaptiye neferlerine mahsus olmak üzere darbhâne-i âmire'de özel nişanlar hazırlanarak birliklere dağıtılacaktı.

Zaptiye neferlerinin görev sürelerine ilişkin, asâkir-i nizâmiye statüsünde olmadıklarından, her hangi bir tarih belirlenmemiştir. Bu sebeple her ne vakit ihraçlarını isterlerse zaptiye birliklerinden ayrılmalarına müsaade edilecek, ancak ayrılan neferlerin yerine süratle yenileri ikama edilecekti.

Her eyalette ve o eyalete bağlı kaza ve sancaklarda görev yapacak zaptiye birliklerine ait yoklama defterleri, her ay başında sancak meclislerince hazırlanarak eyalete gönderilecekti. Hazırlanan yoklama defterlerinde zaptiye birliklerinde görev yapan zabıtlar ile süvari, piyade ve derbentçiler ayrı ayrı gösterilecek, her birinin isimleri, eşkalleri ve nerede görev aldıkları ayrıntılarıyla belirtilecekti. Daha sonra da eyaletin geneline ait zaptiye bilgilerini içeren bir defter, eyalet meclisince hazırlanarak, vali tarafından Zaptiye Müşiriyeti'ne gönderilecekti.

Zaptiye birliklerinin en önemli görevi şehir içi ve kırsal alanın güvenliğine ilişkindi. Buna göre önemli geçit ve yolların korunması için derbentlerde de istihdam edilecek zaptiyeler ayrıca, çeşitli tahsil işleri ile posta tatarlarının güvenliğini de sağlayacaklardı. Zaptiye birlikleri bu görevlerini icra ederken uğradıkları kasaba ve köyler ahalisinden hiçbir suretle parasız yem ve yiyecek almayacaklar, bu tür hareketleri görülenler, zaptiye bölük başları veya çavuşlar vasıtasıyla derhal merkeze bildirilecekti.

Zaptiye birliklerinde görev alan zabıtlardan (sergerde, başkatip ve bölük başılar) hırsızlık vs. uygunsuz hareketlerde bulunan olur ise cezalarının belirlenmesi için bir rapor hazırlanarak Dersa'âdet'e gönderilecekti. Bu tür hareketleri görülen düşük rütbedeki katip, çavuş ve zaptiye askerlerinin durumları ise bizzat eyalet meclisinde görüşüldükten sonra merkeze bildirilecekti. Zaptiye birliklerinde görev yapan bölükbaşı, katip veya çavuşlardan birinin değiştirilmesine lüzum görülürse, durum valiye haber verilecek, gerekli araştırmanın yapılmasının ardından gereği icra olunacaktı. Ancak sergerdelerin değiştirilmesi lüzumunda, öncelikle Zaptiye Müşiriyeti, daha sonrada Bâb-ı âlî'nin onayı şarttı. Sancak ve kazalarda zaptiye neferlerinden birinin ihracı halinde ise çıkarılma sebebi ile yerine görevlendirilen neferin göreve başlama tarihine ait bir pusula hazırlanarak derhal vali ve zaptiye sergedesine gönderilecek, ayrıca ihraç olunan neferde bulunan nişan da göreve başlayan kişiye verilecekti. Yöneticilerin yakınlarını veya hizmetkarlarını zaptiye kaydederek usulsüz maaş alınması veya zaptiye askerlerinin özel işlerde kullanılması kesinlikle yasaktı. Bu tür fiillerde bulunanlar her kim olur ise olsun derhal cezalandırılacaktı.

Nizamnamenin son kısmı 1844 yılından itibaren zaptiye birliklerinde görev yapmalarına olanak sağlanan tımarlı kesinime ayrılmıştı. Buna göre zaptiye birliklerinin kurulacağı bölgelerdeki tımarlı takımından yaşlı ve sakat olanlar ile ailesinden tımar intikal eden fakat zaptiyede istihdama uygun olmayanlar, vakit geçirilmeden yarı tımar hasılatlarıyla emekli edileceklerdi. Zaptiyede istihdama uygun olan tımarlıları bu işe özendirmek amacıyla da tımar hasılatlarının yarı bedelinden başka zaptiye neferlerine verilecek maaşın da verilmesi uygun görülmüştü.

Zaptiye birliklerinin kuruluş, görev ve sorumluluklarını belirleyen bu nizamname, 1840 yılından beri Anadolu ve Rumeli'de faaliyet gösteren birliklerin daha düzenli çalışması ve denetlenebilmesine yönelik hükümleri içerirken, uygulamada öncelik kesin denetimin sağlandığı bölgelere verildi. Yüzyıllardır güvenlik uygulaması farklı tarzda yürütölen İstanbul ise söz konusu nizamnamenin kapsamı dışında bırakıldı. Konuyla ilgili olarak Zaptiye Meclisi tarafından 20 Aralık 1846 tarihinde hazırlanan mazbatada; İstanbul'da güvenlik işlerinin öteden beri nizamiye askerleri ve kavvaslar tarafından yürütüldüğü, ancak özellikle kavvasların bu işte yetersiz olduğı belirtiliyordu. Taşrada uygulamaya konan nizamnamenin İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'un güvenliğini sağlamada yetersiz kalacağı vurgulanarak, İstanbul'da görev yapacak zaptiye birliklerinin asâkir-i nizâmiye usulü üzere bölükler şeklinde düzenlenmesi ve kavvaslardan işe yarar olanlarının da bu birliklerde görev yapabilecekleri tavsiye ediliyordu. Zaptiye Meclisi'nin bu önerisi Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Umûmî'de görüşülmesinin ardından yürürlüğe girerek,

İstanbul'daki zaptiye alaylarının kurulmasına dair çalışmalar süratle başlatıldı⁹.

Buna göre Zaptiye Müşiriyeti'ne bağlı olan Dersa'âdet, Üsküdar ve Beşiktaş'ta toplam yedi bölük asâkir-i zaptiye kurulacaktı. Bu bölüklerden 4'ü Dersa'âdet'te diğer 3 bölük ise Üsküdar, Beşiktaş ve Bâb-ı Zaptiye'de görev yapacaktı. Her bir bölük; bölük başı, mülâzım, katip, 9 çavuş, 85 piyade ve 5 tane de süvari olmak üzere 102, yedi bölüğün toplamı ise 714 kişiden ibaret olacaktı. Yedi bölüğün tümü bir sergerde kumandasına verilirken, sergerdenin maiyetinde ayrıca iki katip görev yapacaktı¹⁰.

Görüldüğü üzere Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşu ile birlikte ülke geneline şamil bir iç güvenlik organizasyonun oluşturulmasına yönelik adımlarda, İstanbul yüzyıllardır süren ayrıcalıklı konumu devam ettirmiş ve burada ki zaptiye birlikleri, taşradaki emsallerinden farklı tarzda düzenlenmiştir. İstanbul'da ki uygulamanın başarıyla işlenmesi, daha sonraki yıllarda taşrada görev yapan zaptiye birlikleri için emsal teşkil edecek olması bakımından önemlidir.

Müşiriyetin kuruluşunun akabinde yapılan çalışmalar, gerek İstanbul ve gerekse de taşrada iç güvenliğin sağlanmasına yönelik olarak görece bir gelişmenin yaşanmasına sebebiyet vermişse de, özellikle taşrada görev yapan zaptiye birliklerinin yeni nizamname gereğince kurulması pek kolay olmadı. Nizamnamenin yayınlanmasından itibaren yaklaşık üç sene geçmesine rağmen, ilk uygulama alanlarından birisi olarak tespit edilen Ankara'da, zaptiye birliklerine bir düzen verilebilmiş değildi¹¹. Birliklerin kurulması için gereken nakit para ihtiyacı ise konunun bir başka boyutunu oluşturuyordu. Nizamnamenin hemen akabinde taşra ve İstanbul'da oluşturulacak zaptiye birlikleri için gerekli meblağ hesaplandığında yaklaşık on dört bin keselik açık olduğu anlaşılınca, bunun bir kısmının tımarlıların emeklilik işlemlerinden yapılan tasarrufla kapatılması düşünüldü¹². Ancak tımarlı kesimini bu birliklere dahil etmek de sanıldığı ölçüde kolay olmadı. 1850 yılında Trabzon¹³, Karasi, Saruhan, Bolu ve Karahisar-ı Sahip'te¹⁴ tımarlıların emeklilik işlemleri halen devam etmekteydi. 1848 senesinden itibaren zaptiye birlikleri oluşturulmaya başlanan Erzurum'da ise, yapılan

⁹ BOA, İ.MSM, 134, 1 Safer 1263/18 Ocak 1847.

¹⁰ BOA, İ.MSM, 173, 22 Cemâziyye'l-evvel 1264/27 Nisan 1848.

¹¹ Ankara Valisi Vecihi Paşa tarafından 1849 yılında kaleme alınan tahriratta, Ankara, Çankırı ve Kayseri sancaklarında güvenliğe dair işler için başıbozuk askeri tertip edilmesinin lüzumuna değinilmiş, Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerde zaptiye nizamnamesinin tanzimine kadar başıbozukların kullanılabileceği belirtilmiştir. A.AMD, 14/57, 29 Zilhicce 1265/16 Kasım 1849.

¹² A.AMD, 2/22, 19 Şevval 1263/30 Eylül 1847.

¹³ A.AMD, 16/44, 29 Safer 1266/14 Ocak 1850.

¹⁴ BEO, A.DVN.MHM, 8A/92-1, 4 Rebi'ül-âhir 1266/17 Şubat 1850.

tüm uyarılara rağmen¹⁵, tımarlıların nizamına uygun olarak emekli edilmeleri ve zaptiye birliklerinde istihdamları ancak 1852 yılında gerçekleşebildi¹⁶. Aynı durum Diyarbakır içinde geçerliydi¹⁷.

Zaptiye birliklerinin kurulabildiği yörelerde ise klasik alışkanlıklar halen devam ediyordu. Nitekim 1849 tarihinde yürürlüğe konan Eyalet Meclisleri Nizamnamesinde kuruluşun içerisinde bulunduğu sıkıntılar açıkça dile getirilmekteydi. Söz konusu nizamnamenin 18. ve 19. maddelerinde; zaptiye erlerinin güvenlik, mülkiye ve vergi tahsili işleri dışında, şunun bunun özel hizmetlerinde çalıştırılmamaları, belirlenen sayıdan daha az nefer istihdam edilmemesi, bunların karşılıksız olarak halktan yem ve yiyecek almamaları ve yol güvenliğini mutlaka sağlayarak posta tatarlarının günü gününe gidip gelmelerinin temini gibi hususların altı bir kez daha çiziliyordu¹⁸.

Zaptiye birliklerinin nizamına uygun kurulmasında yaşanan sıkıntılar ve eski alışkanlıklarını devam ettirme eğiliminde olan yöneticilerin yarattığı kargaşa sebebiyle yeni kuruluş istenilen başarıyı gösteremedi. Bunun üzerine gerek merkezi yönetim ve gerekse Zaptiye Müşiriyeti, zaptiye birliklerinde yaşanan sıkıntıları gidermeye yönelik çalışmalarına, 1850 yılından itibaren hız verdi. Öncelikle taşradaki zaptiye neferlerini tetkik etmek üzere Sami ve İsmet Paşalar Anadolu'ya teftişe gönderilerek¹⁹, kendilerinden zaptiye askerlerine ilişkin gösterilen masrafların doğru olup olmadığının araştırılması istendi²⁰. Bu arada hemen aynı tarihlerde valilerin iç güvenliğe dair yetkilerinin düzenlenmesine ilişkin de bir çalışma başlatıldı.

Bilindiği gibi, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte valilerin yetkileri kısılmış, taşrada oluşturulan meclislere hemen her konuda verilen yetkilerle, valiler alınan kararları yürüten üst düzeyde bir görevli konumuna getirilmişti²¹. Bu husus iç güvenlik alanında da devam ediyordu. 1846 yılında yayınlanan ilk zaptiye nizamnamesinde, zaptiye birliklerinin kuruluşu ve denetlenmesi gibi hususlarda genel olarak eyalet meclislerine yetki verilirken, sergerde ve bölük başı gibi büyük zabitlerin azil ve atanma işlemleri de doğrudan merkezin inisiyatifine bırakılmıştı. Ancak özellikle büyük zabitlerin atanma ve azil işlemlerinin doğrudan merkez tarafından yapılması, iç güvenlik gibi

¹⁵ A.AMD, 8/61, 17 Recep 1265/9 Haziran 1849.

¹⁶ BEO, A.DVN, 75/30, 5 Rebi'ül-âhir 1268/28 Ocak 1852.

¹⁷ BEO, A.DVN, 76/36, 4 Cemâziyye'l-âhir 1268/26 Mart 1852.

¹⁸ Musa Çadırcı, "Eyalet ve Sancak Merkezlerinde Meclislerin Kurulması", Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 257-277; Aynı Yazar, a.g.e., s. 321.

¹⁹ A.AMD, 25/67, 17 Muharrem 1267/22 Kasım 1850.

²⁰ BOA, İ.DH, 14137, 3 Recep 1267/5 Mayıs 1851.

²¹ Valilerin yetkilerinin kısılması ile ilgili geniş bilgi için bkz; Musa Çadırcı, a.g.e., s. 224-227.

çabuk karar almayı gerektiren bir meselede, gecikmelere sebep olduğundan, durum Meclis-i Vâlâ'da gözden geçirilerek, valilerin bu konulara dair yetkilerinin artırılması cihetine gidildi. Konuyla ilgili Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerde, taşrada oluşturulmaya çalışılan zaptiye birliklerinin istenilen şekilde düzenlenemediğinin altı çiziliyor ve "...asâkir-i zaptiye'nin sergerde ve bölük başları ve zâbâtân-ı sa'iresinden ifâ-yı hizmete muktedir olamayanların azl ve tebdiline memuriyet-i mülkiyeye ruhsat ve mezuniyet..." verildiği belirtiliyordu. Aynı düzenlemede ayrıca, valilerin kaymakam ve kaza müdürlerine ilişkin değerlendirmelerinin de bundan böyle dikkate alınacağı vurgulanmaktaydı²². Zaptiye birliklerine ilişkin bir diğer çalışma ise bizzat Zaptiye Müşirinin teklifi üzerine başlatıldı. Müşiriyet; Anadolu, Rumeli ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid'in çeşitli bölgelerinde zaptiye birliklerinin kurulduğunu, ancak her yörenin kendi ihtiyacı nispetinde zaptiye tertip etmesi usulünün suiistimal edildiğinden bahisle, taşradaki birliklerin Dersa'âdet asâkir-i zaptiyesi usulüne yani tabur ve bölük şeklinde teşkilatlanmasını teklif ediyordu. Böylece kurulacak olan birliklerin sayısı net olarak bilinecek ve birliklerin gereğinden az veya çok istihdamı da önlenilecekti. Üstelik bu yöntemle belli bir sayıda tutulacak birliklerin devlete olan maliyeti de azaltılabilecekti. Müşiriyetin bu teklifi Meclis-i Vâlâ tarafından görüşülerek, konunun esaslarını belirlemek üzere bir komisyonun kurulmasına karar verildi²³.

Konunun ekonomik ve askeri boyutu düşünülerek maliye ve askeriyeden uzmanların da görev aldığı ve Zaptiye Müşirinin başkanlığında Meclis-i Vâlâ'da çalışmalarına başlayan komisyon, kısa bir süre içerisinde çalışmalarını sonuçlandırdı. Komisyon tarafından hazırlanan rapora göre Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid'de istihdam olunmak üzere şimdilik 14 alaydan oluşacak birlikler kurulacaktı. Her alay 4 tabur ve her tabur ise 4 bölükten ibaret olacak, her bölük ise 131 neferden oluşacaktı. Piyade ve süvari tarzında teşkilatlanacak birliklerin zabitleri ise öncelikle nizamiyeden emekli olan kişilerden seçilecek, eğer buradan yeteri miktarda tedarik edilemezse başka kişilerden kapatılması cihetine gidilecekti. Toplam zaptiye miktarının ise 29.288 kişiden ibaret olması düşünülmekteydi. Komisyon, görev yapacak zaptiye miktarının az görüldüğünü kabul etmekle birlikte, yeni kurulacak alayların derli toplu olmasından dolayı asayişin sağlanması hususunda sorun çıkmayacağını ve böylece geçici nefer istihdamına da gerek kalmayacağını düşünmekteydi. Üstelik bu uygulama ile hangi yörede ne kadar zaptiye'nin görev yaptığı daha kolay takip edilerek, ekonomik olarak önemli oranda tasarruf sağlanabilecekti. Söz konusu uygulamanın ülkenin tümünde yürürlüğe konamayacağı belirtilen raporda, Anadolu ve Rumeli'de pilot uygulamaya geçilmesi benimsenmişti. Buna

²² BOA, İ.MV, 7496, 21 Cemâziyye'l-evvel 1267/25 Mart 1851.

²³ BOA, İ.MV, 5481, 17 Zilka'de 1266/24 Eylül 1850.

göre Anadolu tarafında Hüdâvendigâr, Kastamonu ve Ankara eyaletlerinden münasip sancaklar birleştirilerek bir tabur iki bölük süvari ve iki tabur bir bölük piyade olmak üzere bir alay; Rumeli de ise Edirne, Silistre ve Vidin eyaletleri ile Tırnova'da bir tabur bir bölük süvari ve iki tabur üç bölük piyade olmak üzere yine bir alay teşkil edilmesine karar verildi. Her bir alayda bulunacak toplam zaptiye miktarı ise 2092 neferden ibaret olacaktı²⁴.

Görüldüğü üzere zaptiye birliklerinin düzenlenmesine ilişkin alınan kararlarla hükümet, merkezi denetimi çok daha güçlü bir şekilde taşraya yayabilmenin hesaplarını yapıyordu. Sözü edilen uygulamanın yürürlüğe girmesi ile imparatorluk genelinde zaptiye miktarı kontrol edilecek, taşra yöneticilerinin gereğinden az veya eksik zaptiye istihdam yolları dolayısıyla da ekonomik beklentileri de dizginlemiş olacaktı. Ancak kısa süre içerisinde tüm imparatorluk geneline uygulanması düşünülen yenilikler, Kırım harbi ve ortaya çıkan savaş şartları dolayısıyla ertelenmek zorunda kaldı. İç güvenlik meselesinin ve komisyon tarafından hazırlanan tasarının yeni baştan ele alınması ancak Islahat Fermanını müteakip başlatılabildi.

Islahat Fermanı ve 1861 Tarihli Zaptiye Nizamnamesi

Kırım harbi ile başlayan süreç diğer tüm alanlarda olduğu gibi iç güvenlik meselesi için de sıkıntılı bir dönemin başlaması anlamına geliyordu. Savaş öncesinde iç güvenliğin düzenlenmesine ilişkin çalışmalar belli bir ivme kazanmış, ancak ortaya çıkan olağanüstü şartlar bu durumun değişmesine en azından duraklamasına sebebiyet vermişti. Özellikle savaş ortamında eşkıyalık faaliyetlerinin artması ve bunlar karşısında zaptiye birliklerinin sayısını arttırmak isteyen taşra yöneticilerinin talepleri, ekonomik nedenlerle zaptiye miktarını belli bir sayıda tutma eğiliminde olan merkezi yönetimi zor durumda bırakacak nitelikteydi. Savaşın başlamasının ardından, Erzurum, Edirne, Adana, Trabzon Eyaletleri ile Kars, Hakkari, Kaza-i Erba'a sancakları da dahil olmak üzere çeşitli bölgelerden zaptiyelerin miktarının artırılmasına yönelik taleplerde gözle görülür artış da bunu açıkça gösteriyordu²⁵.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz sıkıntıların giderilebilmesi için gerekli düzenlemeler ancak Islahat Fermanını müteakip başlatılabildi. Her şeyden önce bozulan düzeni tekrar tesis etmek, özellikle de savaş şartları nedeniyle

²⁴ BEO, A.MKT. MVL, 44/14, 13 Şevval 1267/11 Ağustos 1851. Ayrıca konuyla ilgili Sadarettin Zaptiye Müşiriyeti'ne yazılan tahrir için bkz; BEO, A.MKT.NZD, 40/59, 15 Şevval 1267/13 Ağustos 1851.

²⁵ Bu bölgelerde zaptiye askerinin arttırılmasına yönelik İrade tasnifinde pek çok belge bulunmakta olup bir kaçını vermekle iktifa ediyoruz. BOA, İ.MV, 11630, 25 Safer 1270/27 Kasım 1853; BOA, İ.MV, 11836, 8 Rebi'ül-âhir 1270/8 Ocak 1854; BOA, İ.MV, 12531, 3 Şaban 1270/1 Mayıs 1854; BOA, İ.MV, 12789, 24 Ramazan 1270/21 Haziran 1854; BOA, İ.MV, 14589, 8 Zilhicce 1271/21 Ağustos 1855.

artan zaptiye miktarını dengelemek için çalışmalar hızlandırıldı. Hükümet, Kırım harbi ile başlayan süreçte pek çok bölgede gerek izinli ve gerek izinsiz zaptiye miktarının arttırıldığından bahisle, merkezin onayı olmadan görevlendirilen zaptiyelere artık maaş ödenmeyeceğini ve Sofya'da bu şekilde görevlendirilen zaptiyelerin de maaşlarının kesildiğini bildirmekteydi²⁶. Aynı şekilde zaptiye memurlarının hizmetlerinde kayıtsız davranmalarının engellenmesi hususunda Zaptiye Müşiriyeti uyarılarak²⁷, taşrada zaptiye neferleri ve zabitlerinin uygunsuz hareketlerinin önlenmesine dair çalışma yapılması valilere bildirildi²⁸. Bu arada zaptiye birliklerinin halkın nazarındaki itibarını arttırmak için, 1859 tarihinden itibaren, taşrada görev yapan zaptiye sergerdelerine *binbaşı* ve zaptiye bölükbaşlarına da *yüzbaşı* denilmesi hükmüne bağlandı²⁹. Yapılan bu ön hazırlık devresinin akabinde de gerek genel askeri durum ve gerekse iç güvenlik meselelerini görüşmek üzere bu kez Seraskerlik makamında bir komisyon oluşturularak, taşrada görev yapan memurlardan zaptiye birliklerine ilişkin görüşlerini bu komisyona göndermeleri istendi³⁰.

Komisyonun taşrada görev yapan zaptiye birliklerine ilişkin hazırladığı raporda, ahalinin birliklere ilişkin şikayetlerinin arttığı, kayıtlı zaptiye miktarının 60-70 bin kadar olmasına ve pek çok masraf yapılmasına rağmen birliklerin düzenli çalışmadığının anlaşıldığı belirtiliyordu. Mevcut zaptiyelerin askeri usule göre yani alay ve tabur esasına göre düzenlenmesi halinde 32 bin civarında zaptiye askerinin güvenliği sağlamak için yeterli olacağı belirtilen raporda, elbise ve silahlarına ait masrafların kendi maaşlarından kesilmesinin zaptiyelerin halktan yem ve yiyecek almak gibi bir takım uygunsuz işlere girişmelerine sebep olduğu ve bu nedenle de silah ve elbise masraflarının hazineден karşılanmasının yerinde olacağı vurgulanmaktaydı. Zaptiye birliklerinde görev yapacakların maaşlarına da değinilen raporda, süvari zaptiye erine 200 ve piyadesine 100 kuruş maaş verilmesi düşünülmekteydi. Komisyonun çalışmasında ayrıca, zaptiye birliklerinin düzenli çalışabilmesi için süratle bir nizamname hazırlanmasının yerinde olduğu kararına varılırken, nizamnamenin, güvenlik meselesinde yaşanan sıkıntılar göz alınarak, Rumeli kıtasının tamamında, Anadolu tarafında ise pilot bölge olarak seçilen Bursa'da icrasına gayret gösterilmesi benimsenmişti³¹.

²⁶ BEO, A.MKT.UM, 276/13, 3 Şaban 1273/29 Mart 1857. Benzer bir örnek Siroz içinde geçerliydi. BEO, A.MKT.UM, 281/26, 13 Ramazan 1273/7 Mayıs 1857.

²⁷ BEO, A.MKT.NZD, 186/36, 8 Şevval 1272/12 Haziran 1856.

²⁸ BOA, İ.MV, 16545, 10 Muharrem 1274/30 Ağustos 1857.

²⁹ Konuyla ilgili iradede uygulamaya gerekçe olarak sergerde ve bölükbaşı rütbelerinin kullanılmasının ahalide birliklerin kudretsizmiş gibi görünmelerine sebep olduğu gösterilmekteydi. BOA, İ.MV, 28200, 1 Şaban 1275/7 Mart 1859.

³⁰ BEO, A.MKT.NZD, 333/42, 16 Cemâziyye'l-evvel 1277/30 Kasım 1860.

³¹ A.AMD, 93/75, 24 Recep 1277/5 Şubat 1861.

Seraskerlik makamında oluşturulan komisyonda yapılan görüşmeler sonucunda zaptiye birliklerinin alay ve tabur şeklinde teşkilatlanmasını içeren nizamname 24 Nisan 1861 tarihinde yürürlüğe konuldu³². “*İstihdam Olunmakta Olan Asâkir-i Zabtiyenin Islâh-ı Ahvâl-i Hâzırasıyla Bir Sûret-i Muntazamaya Konulması Hakkında Müteallik ve Şeref sudûr Buyurulan İrâde-i İsâbet-âde-i Cenâb-ı Pâdişâhi Mantuk-ı Münifi Üzere Asâkir-i Mezbûrenin Alay ve Tabur ve Bölük İ'tibariyle Müceddeden Sûret-i Tertib ve Tanzimi ve Beher Alayın Mürekkep Olacağı Zâbitan ve Neferâtın Mikdarıyla Cihet-i İntihâb ve Nasbını ve Bunların Muayyen Olan Vezâif ve Hıdemâtı Keyfiyetiyle Sa'ir Nizâmâtını Mübeyyin Olarak Bu Def'a Kaleme Alınan Nizamnâmedir*” başlığını taşıyan ve şimdiki kadar araştırmacıların gözünden kaçmış olan nizamname, toplam 39 maddeden oluşmaktaydı. Buna göre; alaylar şeklinde tertip olunacak birliklerde, her alay 3 tabur ve her taburda 5 bölükten oluşacak, her alayda miralay ve alay katibi bulunacaktı. Ayrıca her taburda binbaşı ve tabur katibi, her bölükte ise yüzbaşı, mülâzim-i evvel, mülâzim-i sâni, bölük emini, 4 çavuş ve 8 onbaşı görev yapacaktı. Yapılan hesaba göre her bir alayda zabıt ve nefer toplamı ise 1688 kişiyi geçmeyecekti (Madde 1)³³. Zaptiye birliklerinin belli bir düzen içerisinde çalışabilmesini sağlamaya yönelik olarak düzenlenen bu madde ile zaptiye birliklerinin her yörenin ihtiyacına göre kurulmasından kaynaklanan sıkıntıların giderileceği düşünülüyordu.

Zaptiye birliklerinde görev yapacak Miralaya 2000, Alay Katibine 750, Binbaşıya 1000, Tabur Katibine 500, Yüzbaşıya 450, Mülâzim-i evvel'e 300, Mülâzim-i sâni'ye 250, Süvari Çavuşuna 220, Bölük Emini ve Piyade Çavuşlarına 150, Süvari Onbaşılara 210, Piyade Onbaşılara 120, Süvari neferlerine 200, Piyade neferlerine ise 100 kuruş maaş verilecekti. Maaşlarla birlikte yem vs. erzak parası da her ay yapılacak yoklamalara göre kaza ve sancaklarda memleket meclisleri ve zabıtları tarafından bizzat kendilerine ödenecek, yüzbaşı ve onun altında bulunan zabıt ve neferlerin elbise, palaska ve ayakkabıları ise devlet tarafından verilecekti. Ancak süvarilerin hayvanları kendi malları olacağından eyer takımları vs. mühimmatın masrafı kendileri tarafından karşılanacaktı (Madde 2-3).

Zaptiye askeri olacaklar öncelikle 25 yaşından 50 yaşına kadar namuslu kimseler arasından ve redif sınıfı da dahil askerlik hizmetini tamamlamış olanlardan veya halen redif sınıfında bulunan isteklilerden seçilecekti. Ancak ihtiyaç nispetinde bölge ahalisinden de kayıt yapılabilecekti (Madde 4-6).

³² BOA, YEE, 36/3, 13 Şevval 1277/24 Nisan 1861. TV, 614, 21 Zilhicce 1277/30 Haziran 1861.

³³ Takvim-i Vekâyi'de bir alayın toplam nefer sayısı 1691 olarak verilmiştir. TV, 614, 21 Zilhicce 1277/30 Haziran 1861.

Asâkir-i zaptiye'de görev yapacak onbaşılar da aranan en önemli özellik birinci derecede asâkir-i nizâmiye'de onbaşı rütbesi ile çalışmış ve redifte dahil askerlik hizmetlerini tamamlamış olma hususiyetiydi. Eğer bu kafi gelmez ise askerlik hizmetini yaparak redife nakl olunan onbaşılar tercih edilecek, bu durumda yeterli gelmezse redifte dahil askerlik hizmetini tamamlamış veya asâkir-i nizâmiyede beş yıl görev yapmış kişiler seçilecekti. Aynı silsile asâkir-i zaptiye'de görev yapacak çavuşlar içinde geçerliydi. (Madde 7-8).

Çavuştan yukarı rütbede bulunan zabitler askeriyeden emekli olmuş veya kendi isteğiyle ayrılmış kişiler arasından seçilecekti. Ancak zaptiye birliklerine mülâzim olacaklar daha önce mülâzim, başçavuş veya çavuş rütbesine, yüzbaşı tayin olunacaklar yüzbaşı veya mülâzimlik rütbesine, binbaşılar binbaşı, alay emniyeti veya kol ağalığı rütbesine ve miralay olacaklar ise miralay, kaymakam veya binbaşı rütbesine nail olmuş zabitan arasından atanacaktı. Zabıta tayininde gözetilen bir diğer husus ise bunların 30 yaşından aşağı olmayıp namuslu ve okur yazar takımından olmaları hususiyeti idi (Madde 9-10).

Asâkir-i zaptiye birliklerinde görev yapacak bölük emirleri ile tabur ve alay katipleri askeriyede aynı görevden emekli olmuş veya kendi isteğiyle ayrılmış kişilerden seçilecek, yazmaya kudretli ve hesaba aşına olmalarına da özellikle dikkat edilecekti. Bölük emirleri tabur meclisi veya memleket meclisinde imtihanları yapıldıktan sonra atanacaktı. Tabur ve alay katiplerinin imtihanları ise alay meclisi veya memleket meclisinde yapılacak ancak atamaları Zaptiye Müşirliğine bildirilip onay alınmasından sonra gerçekleşecekti. Zaptiye birliklerinde görev yapacak çavuş ve onbaşılar tabur veya alay meclislerinde binbaşı veya miralay tarafından seçilerek, valinin onay vermesi halinde görevlerine başlayabileceklerdi. Ancak çavuştan yukarı rütbelere tabur, alay veya memleket meclis tarafından seçildikten sonra bu kişilerin intihab mazbataları öncelikle Zaptiye Müşiriyeti'ne gönderilecekti. Bâb-ı Zaptiye tarafından onay verilmesi halinde yüzbaşılardan atanmasında Seraskerlik, binbaşı ve miralayların atanması hususunda ise Sadâretin onayı alınacaktı 11-14. Maddeler).

Eyalet merkezlerinde zaptiye askerlerinin her türlü işlerini görüşmek üzere miralayların başkanlığında bir alay meclisi ve sancak merkezlerinde ise binbaşının başkanlığında bir tabur meclisi bulunacaktı. Bu meclislerde askeriyeye dair hususlar miralaylar vasıtasıyla Zaptiye Müşiriyeti'ne, mülkiye ve maliyeye ait hususlar ise bölgenin mülki memurlarına takdim edilecekti (15. Madde).

Eğer bir alayda miralaylık makamı boşalırsa, atamada öncelik askeriyeden miralay veya kaymakamlıkla emekli olmuş veya istifa etmiş zabıtlere verilecek, bu kişiler olmadığı takdirde alay binbaşılardan

kabiliyetli olanlar tercih edilecekti. Alay, tabur ve bölüklerin asker ihtiyacı ise zaptiye olmak isteyenlere dair hazırlanan deftere göre seçilecekti (16-17. Maddeler).

Oluşturulacak alaylarda büyük meclis ve alay zabiti tarafından imzalanan iki adet alay künye defteri oluşturularak, bunlardan birisi Zaptiye Müşirliğine gönderilecekti. Bölüklerin mevcuduna ilişkin defterler ise başçavuş veya bölük eminleri vasıtasıyla kaydedilecek ve hazırlanacak vukuat defterleri her ayın sonunda miralaya, oradan da Zaptiye Müşiriyeti ve valiye gönderilecekti (18-19. Maddeler).

Zaptiye askerliğinin müddeti iki sene olacağından, herhangi bir mazereti olmayan görevden ayrılamayacak, iki sene sonunda kalmak isteyenler ise tekrar istihdam edilecekti. Mazeret bildirenlerin, mazeretleri kabul olunur ise miralaylar tarafından hazırlanacak mazbatalar Zaptiye Müşiriyetine gönderilerek, oradan alınacak cevaba göre işlem yapılacak ve bu şekilde görevinden ayrılanların silah ve elbiselerine de el konulacaktı. Ancak görev sırasında sakatlanma vs. suretten dolayı ayrılanların sadece silahları alınıp, elbiseleri kendilerinde bırakılacaktı. Özel işleri sebebiyle bir aya kadar izin isteyenlere miralay ve vali tarafından, bir ayın üstünde ise Zaptiye Müşiriyetinin onayı ile izin verilecek, ancak izin süresince maaş ve yiyecek ücretleri kesilecekti (20-22. Maddeler).

Zaptiye alaylarında görev yapan neferler askerlik işlerinden dolayı zabitlerinin kumandasında olmakla birlikte, devletin mülki ve maliyesine ait işler dolayısıyla mülkiye memurları tarafından kendilerine emir ve havale olunan görevleri de yapacaklardı. Buna göre bölgelerinde meydana gelen herhangi bir hadisede memleket meclisinin alacağı karara göre hareket edecek olan zaptiye neferleri, bir sancak veya kaza dahilinde haydut veya eşkıya ortaya çıktığında hemen müdahale ederek, kendi buldukları bölgenin sınırlarını aşsa bile takibi devam ettirecekti (23-25. Maddeler).

Süvari ve piyade askerlerinden görevli olarak başka bölgelere gönderilenlerin işlerini vakitlice yapmalarına dikkat dilecek ve halktan parasız yem yiyecek vs. alanlar zabitleri vasıtasıyla Zaptiye Müşiriyeti'ne gönderilecekti. Zaptiye askerlerinin gerek kendi zabitleri ve gerekse mülki memurların şahsi işlerinde kullanılması ise kesinlikle yasaktı (26-28. Maddeler).

Hükümet konağında veya kendilerine gösterilen uygun bir yerde daima toplu halde bulunacak olan zaptiye neferlerinin, silah ve elbiseleri daima temiz ve düzenli olacak ve haftada bir kez zabitleri marifetiyle kontrol edilecekti. Zaptiyelikte istihdam edilen neferler ve zabitlerin askerlik şan ve şerefine uygun tavır sergilemeleri ise özellikle belirtiliyordu (29-31. Maddeler).

Zaptiye neferleri boş kaldıkları vakitlerde talim yapacaklar, yararlılıkları görülenlere ise nişan vs. mükafat verilecekti. Ayrıca görev esnasında hayvanı telef olan süvariye memleket meclisince, bedeli mal sandığından ödenmek üzere, yeni bir hayvan tedarik edilecekti (32-34. Maddeler).

Nizamnameye göre zaptiye alaylarını teftiş etmek üzere müfettişler görevlendirilecekti. Müfettişlerin en önemli görevi zaptiye zabıt ve neferlerinin elbise, silah, hayvan vs. levazımını kontroldü. Müfettişler ayrıca zaptiyelerin görevlerini yerine getirip getirmediğini ve zaptiye neferlerinin eksiksiz istihdam edilip edilmediğini de kontrol edecekler ve aksaklıkları mülkiye memurları ve zaptiye zabıtlarına ihtar, Zaptiye Müşiriyeti'ne ise yazı ile bildireceklerdi (35-36. Maddeler).

Nizamname hükümlerine göre; her sancakta ve her kazada ne kadar zaptiye askerinin görev yapacağı, o bölgenin mülkiye memurları tarafından kararlaştırılacak ve bu durumdan Zaptiye Müşiriyeti de haberdar edilecekti. Bundan sonra zaptiye alayları nizamına uygun olarak teşkil edileceğinden, buna aykırı hareketler yapılmayacak, hizmetten ayrılanların maaş ve diğer tahsisatları da vakit geçirilmeden kesilecekti (37-39. Maddeler).

Hazırlanan nizamname ile zaptiye birliklerinde yapılan düzenleme, birliklerin daha derli toplu bir halde getirilmesi için pratik bir uygulama olarak düşünülmüş ve iç güvenliğe ilişkin sivil anlayış korunarak, bu kuvvetin özel ve bağımsız bir zabıta mesleği halini almasını sağlamak gayesi ile hükümler konulmuştur. Ayrıca zaptiye alaylarında görev yapanların seçilmeleri ile denetlenmelerine³⁴ gösterilen titizlik ve bu alaylarda görev yapan personelin göreve başlama, maaş ve azil gibi özlük işleriyle, levazımat ve yargılanma sürecine ilişkin meselelere dair Zaptiye Müşiriyeti'nde oluşturulan meclis, iç güvenlik anlayışında uzmanlaşmaya gidişin habercisi niteliğindedir. Gerçektende nizamnamenin yayınlanmasından beş gün sonra kurulan Meclis-i İdare-i Zaptiye³⁵, işlerin daha hızlı yürütülmesine yönelik bir adım olmakla beraber, iç güvenlik meselesindeki profesyonel anlayışın gelişmesine de iyi bir örnektir. Başkanlığını Zabıta Muavini Selim Paşanın yaptığı meclisin³⁶, taşradaki

³⁴ Nizamnamenin 35. maddesinde zaptiye alaylarının denetlenmesi için müfettişler tayin edileceği belirtilmektedir. Nitekim nizamnamenin yayınlanmasından sonra Şam'da kurulan iki zaptiye alayının denetlenmesi Miralaylarına bırakılmış, (BEO, A.MKT.UM, 548/42, 16 Ramazan 1278/18 Mart 1862); ayrıca 1865 yılı sonunda alayları denetleyeceklerin görevlerine ilişkin bir talimatname çıkarılmıştır. BOA, Y.EE, 36/8, 10 Şaban 1282/28 Aralık 1865.

³⁵ BOA, İ.DH, 31564, 18 Şevval 1277/29 Nisan 1861. A.MKT.NZD, 350/92, 24 Şevval 1277/5 Mayıs 1861.

³⁶ Kuruluşu sırasında Meclis-i İdare-i Zaptiye 11 kişiden oluşmaktaydı. TV, 614, 21 Zilhicce 1277/30 Haziran 1861. Meclis-i zaptiyenin üye sayısı kuruluşundan bir yıl sonra 10 kişiye düşürülmüştür. Devlet Salnameleri, 1278/1862, s. 44-45.

zaptiye birliklerine yönelik olarak, 1864 yılında; nizâmâta dair 1634, muhakemâta dair 445 ve levâzımata dair 4992 mazbata ve ilâmat hazırladığı düşünülecek olursa bu durum daha iyi anlaşılır³⁷.

1861 yılında yürürlüğe konulan nizamname, uygulanmak amacıyla Rumeli kıtası ile Şam ve Bağdat³⁸ valilerine gönderildi³⁹. Ancak zaptiye müşiriyeti'nin, nizamnamenin Bursa'da faaliyete geçirilmesinin bir takım sıkıntılara yol açacağı ve şimdilik Rumeli'de uygulanmasının daha doğru olacağı yönündeki görüşü üzerine⁴⁰, uygulamanın sadece Rumeli kıtası ve Suriye taraflarında başlamasına, Anadolu tarafında ise eski usulün devamına karar verildi.

Buna göre, Rumeli tarafında Silistre⁴¹, Selanik⁴², Üsküp⁴³, Edirne⁴⁴ ve Niş⁴⁵; Suriye tarafında ise Şam⁴⁶ uygulamanın başladığı ilk bölgelerdi. Ancak Şam'da kurulan alaylar coğrafi şartların gereği olarak diğer bölgelerden farklı tarzda düzenlendi. İki alay olarak kurulması tasarlanan ve miralaylıklarını Hüsnü ve Rüştü Beyin yapacakları birliklerin, şehir merkezinde görev yapanlarına zabıta-i belediye, kırsal alanda (çöl) görev yapacaklara ise zabıta-i seyyare ismi verilirken, yeni nizamnamenin Sayda ve Halep eyaletleriyle, Kudüs sancağında da yürürlüğe konulması benimsendi⁴⁷.

1861 yılında yürürlüğe giren nizamnameden yaklaşık üç yıl sonra ise, bu kez zaptiye alaylarının mülki ve askeri vazifelerini ayrıntuları ile düzenleyen bir yönetmelik yayınlandı. Şimdiye kadar araştırmacıların gözünden kaçmış olan ve "*Kuvve-i Zaptiyenin Vazife-i Mülkiye ve*

³⁷ BOA, İ.DH, 36426, 28 Muharrem 1281/2 Temmuz 1864. İşlerin yoğunluğundan dolayı meclise iki adet müsevvid tayini için ise bkz; BEO, A.MKT.MHM, 309/73, 20 Rebî'ü'l-evvel 1281/23 Ağustos 1864.

³⁸ Bağdat'ta asâkir-i zaptiyenin yeni nizamname gereğince kurulması yönünde çalışmalar yapmak üzere Saib Paşa'nın atanmasına dair bkz; TV, 614, 21 Zilhicce 1277/30 Haziran 1861.

³⁹ BEO, A.MKT.NZD, 348/32, 28 Şevval 1277/9 Mayıs 1861. Ayrıca, Silistire valisine sadareten gönderilen telgrafta, yeni kurulacak zaptiye alayının bölgelere taksimi hususunun görüşülmesi için Şumnu'ya gelmesi bildirilmekteydi. BEO, A.MKT.UM, 487/69, 21 Muharrem 1278/30 Temmuz 1861.

⁴⁰ Zaptiye İdare Meclisinin hazırladığı mazbata ve alınan karara dair Sadareten Hüdavendigâr mutasarrıfına gönderilen yazı için bkz; BEO, A.MK.UM, 495/67, 24 Safer 1278/31 Ağustos 1861.

⁴¹ BEO, A.MKT.NZD, 366/28, 4 Rebî'ü'l-evvel 1278/10 Eylül 1861.

⁴² BOA, İ.DH, 35089, 10 Rebî'ü'l-âhir 1278/15 Ekim 1861.

⁴³ BOA, İ.DH, 32585, 1 Cemâziyye'l-âhir 1278/4 Aralık 1861.

⁴⁴ BEO, A.MKT.NZD, 399/66, 13 Şaban 1278/13 Şubat 1862.

⁴⁵ BEO, A.MKT.UM, 540/67, 13 Şaban 1278/13 Şubat 1862.

⁴⁶ BEO, A.MKT.UM, 548/42, 16 Ramazan 1278/18 Mart 1862.

⁴⁷ A.g.b.

Askeriyesi" adıyla yürürlüğe konulan yönetmelik, toplam on iki maddeden oluşuyordu⁴⁸.

Yönetmeliğe göre; zaptiye askerinin görevleri mülki ve askeri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Zaptiye askerinin mülki vazifelerinin açıklandığı birinci bölüme göre (1-6. maddeler), ahalinin emniyetini sağlamak üzere her türlü tedbiri alacak olan zaptiye askerleri ayrıca, devlet mallarının muhafazası ve tahsil işleriyle de görevlendirilmişlerdi. Zaptiye zabitleri ise mülki işlere dair mülkiye memurları tarafından kendilerine verilen emirleri yapmakla yükümlü tutulmuşlardı. Ancak gerektiğinde verilen emirleri yazılı olarak isteme veya daha yetkili bir zabite sorma hakkına da sahiptiler. Bunların dışında zaptiye zabitleri, bölgelerinde meydana gelen her türlü meseleyi mülkiye memurlarına bildirmeye ve onay almaya mecbur olup, mülki meselelere müdahale etmeleri de kesinlikle yasaktı. Bu kurala uymayanlar veya hükümet memurları tarafından verilen emirleri uygulamada aksaklık gösterenler kanuna göre cezalandırılacaklardı.

Nizamnamenin ikinci bölümü ise (7-12. maddeler) zaptiye alaylarının teşkiline ayrılmıştı. Buna göre zaptiye askerleri süvari veya piyade onbaşı takımlarından olmak üzere eyalet, sancak ve kazalara taksim olunmuştu. Her süvari veya piyade takımı, bir karakol ağası idaresinde olmak üzere altı kişiden oluşurken, bir kazada bulunan takımların toplamı, bölüğü meydana getiriyordu. Bir kazada yirmi takım bulunur ise her beş takımın başına bir muavin vekili atanacak, bu takımların oluşturduğu her bir bölük ise bölük ağası adıyla ve yüzbaşı maaşıyla bir zabitin kumandasına verilecekti. Her kazada bulunan takımların mali işleri muavin vekillerinden birine havale edilmekle birlikte, eğer kazada bir tane muavin vekili varsa, bu işleri görmek üzere bir diğeri daha atanacaktı.

Bir sancağa bağlı olan kazalardaki bölüklerin oluşturduğu taburların her biri, sancak ağası veya tabur ağası adıyla ve binbaşı maaşıyla bir zabitin idaresine verilmiş, taburun mali işleri ise tabur katibi maaşıyla bir idare vekiline bırakılmıştı. Zaptiye miktarı üç yüz neferden az olan sancaklar ise birleştirilerek bir tabur oluşturulacaktı. Her eyalet veya vilayette bulunacak sancakların tümünün zaptiye kumandanlığı ise miralay maaşıyla bir alay beyinin idaresine verilmiş, alayın mali işleri ise alay katibi maaşıyla bir idare eminine bırakılmıştı.

Zaptiye askerlerinin görevlerine ilişkin en önemli hususlardan birisi son madde ile düzenlenmişti. Buna göre tahsildarlık ve polis hizmetleri için üç veya dört sınıf itibarıyla okur yazar kimselerden Teftiş Memurları istihdam edilecekti. Miktarını bölgenin mülki amirlerinin belirleyeceği Teftiş

⁴⁸ BOA, Y.EE, 36/7, tarihsiz. Yıldız evrakında rastladığımız bu belgede her hangi bir tarih verilmemekle birlikte, nizamname hükümleri incelendiğinde, 1864 yılında yayınlanan Tuna Vilayeti Nizamnamesinden önce kaleme alındığını söylemek mümkündür.

Memurları, zaptiye zabiti payesine haiz olacaklardı. Teftiş Memurlarının masrafları ise, mevcutları oranında indirimle gidilecek olan zaptiye alaylarından sağlanacak tasarruftan karşılanacaktı. Teftiş Memurları görev yaptıkları zaptiye alaylarının künye ve jurnal defterlerine de kaydolunacaklardı.

Yönetmelikte en dikkat çekici hususlardan birisi zaptiye zabitlerinin rütbelerinde yapılan değişikliklerdi. 1861 yılında yayınlanan nizamnamede her alayın başında Miralay, taburda Binbaşı ve bölükte ise Yüzbaşı rütbelerine sahip zabitler görev yaparken; yeni düzenlemeyle alay zabıtine Alay Beyi, tabur zabıtine Sancak Ağası veya Tabur Ağası ve bölüğün idaresinden sorumlu zabite ise Bölük Ağası rütbelerinin verilmesi uygun görülmüştü⁴⁹. Maaşlarda ise her hangi düzenleme yapılmamış, eski maaşların devamına karar verilmişti.

Yönetmeliğin son maddesi tahsilat ile polislik işlerinde teftiş memurlarının görevlendirilmesine ilişkin hususlara ayrılmış, gerekli bilgilerin toplanması, suçluların saptanıp yakalanması, gibi konularda görev yapacak olan Teftiş Memurlarının kurulmasına karar verilmiştir.

Yapılan tüm bu düzenlemelerin sonucunda 12'si Rumeli kıtası ve 2'si de Şam'da olmak üzere toplam 14 alay zaptiye kurulabilmişti⁵⁰. Nizamnamenin Rumeli kıtasının tamamı ve Suriye vilayetlerinde tam anlamıyla yürürlüğe konması ise 1867 yılına kadar sürdü. Zira 1864 vilayet nizamnamesinin tüm ülkeye uygulanmasına yönelik olarak, 21 Haziran 1867 yılında çıkarılan talimatın 14. maddesinde, Rumeli kıtasındaki zaptiye askerinin intizama alındığından bahisle, bu hususun Suriye vilayetlerince dahi uygulandığı, bundan böyle diğer yörelerde de -Anadolu tarafında- zaptiye kuvvetlerinin düzenleneceği açıklanmaktaydı⁵¹.

Islahat Fermanının akabinde iç güvenlik meselesine dair yürütülen tüm bu çalışmalar, iç güvenliği sağlamak üzere kurulan zaptiye birliklerinin yıllardır süren problemlerini ortadan kaldırmak için tasarlanmış olmasına rağmen, teşkilatı ülkenin tümünde aynı sistemle yürürlüğe koymak mümkün olmadı. 1847 yılında yayınlanan ilk zaptiye nizamnamesinde taşra (genel hatlarıyla Anadolu ve Rumeli) ve İstanbul'da görev yapan zaptiye birliklerindeki sistem uyumsuzluğu⁵²,

⁴⁹ Rütbelerde yapılan bu değişikliği, 1864 yılında yayınlanan Tuna Vilayeti Nizamnamesinde görmek mümkündür. Nitekim nizamnamenin 34. maddesinde vilayet dahilindeki zaptiye kuvvetlerinin komutanı olarak, Miralay yerine, Alay Beyi tabiri kullanılmıştır. Düstur, Def'a-i Sanie, İstanbul 1282, s. 517-554.

⁵⁰ BOA, İ.MV, 23177, 19 Rebi'ü'l-evvel 1281/22 Ağustos 1864.

⁵¹ Selda Kaya Kılıç, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 84.

⁵² 1847 yılında yayınlanan nizamname sadece taşradaki birlikler için çıkarılmış ve İstanbul bu

1861 yılında yayınlanan nizamnameyle de devam etmekteydi. Her şeyden evvel, 1861 yılında yürürlüğe giren nizamname, aslında ülkenin tümünde faaliyete geçirilmek istenmişse de ortaya çıkan olumsuz şartlar nedeniyle öncelikle Rumeli ve Suriye bölgesinde uygulamaya konmuş, şimdi sıra Anadolu'da hala 1846 yılında yayınlanan nizamname hükümlerine tabi olarak görev yapan birliklerin, alay ve tabur şeklinde teşkilatlanmasına gelmişti. Ancak 1864 yılında öncelikle Tuna Vilayetinde, 1867 yılında ise tüm ülkede uygulamaya konan vilayet sistemindeki yenilikler, zaptiye teşkilatının görev ve sorumluluklarının yeni baştan düzenlenmesini gündeme getirdi. Nitekim Şura-yı Devletle konuyla ilgili olarak yapılan görüşmelerde, bu tarihe kadar yapılan çalışmalar neticesinde zaptiye birliklerinin düzenlenmesi yolunda önemli adımlar atıldığından bahsedilmekle birlikte, vilayet nizamnamesinin uygulanmaya başlamasıyla, eski eyalet sistemine göre yürürlüğe konulan zaptiye nizamnamesinin⁵³ bir çok maddesinde değişiklik yapma gereğinin ortaya çıktığı ve bu sebeple de yeni bir nizamname layihasının kaleme alındığı belirtilmekteydi. Görüşmelerde ayrıca zaptiye birliklerinin mülki vazifelerine ilişkin yönetmeliğin Dahiliye Nezaretince, askeri vazifelerine ilişkin yönetmeliğin ise, Seraskerlik makamının da görüşlerini almak koşuluyla, Zaptiye Müşiriyeti tarafından kısa sürede hazırlanacağı açıklanıyordu⁵⁴.

İşte bir yandan Anadolu'da zaptiye alaylarının kurulacak olması, diğer yandan ise vilayet sisteminde yapılan değişikliklerin etkisiyle, 1869-1870 yılları arasında birbiri ardınca yayınlanan nizamname ve yönetmeliklerle⁵⁵ zaptiye askeri teşkilatı yeni baştan ve son kez düzenlenmiştir⁵⁶. Böylece gerek taşra (Anadolu-Rumeli) ve gerekse İstanbul'daki zaptiye birlikleri, kuruluşlarından itibaren ilk kez, aynı nizamname ve yönetmelik hükümlerine tabi olarak görevlerini icra etmeye başlamışlardır.

uygulamanın dışında bırakılmıştı.

⁵³ 1861 yılında yürürlüğe konulan nizamname kastedilmektedir.

⁵⁴ BOA, İ.MMS, 1538, 2 Rebiyülevvel 1286/12 Haziran 1869.

⁵⁵ 1869 yılında yapılan ilk düzenleme *Asâkir-i Zaptiye Hakkında Nizamname* adıyla yürürlüğe girmiş (Düstur, I. Tertip, C. II, İstanbul 1289, s. 728-733.); hemen akabinde zaptiye birliklerinin mülki (Düstur, I. Tertip, C. II, İstanbul 1289, s. 740-746.) ve askeri (Düstur, I. Tertip, C. II, İstanbul 1289, s.734-740.) görevlerine dair yönetmelikler çıkarılmıştır.

⁵⁶ 1869-1870 yılları arasında zaptiye teşkilatıyla ilgili yapılan düzenlemeler ayrıntıları ile bilinmekte olup, şu çalışmalara bakılabilir. Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkili ve Görevlerinin Gelişimi*, İç İşleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, I, Kanaat Basımevi, Ankara 1946; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü durum)*, İç İşleri Bakanlığı Yayınları, Seri III, Sayı 4, Ankara 1947; Hasan Yağar, 'Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci', *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002, s. 629-651.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1- Bâb-ı Âli Evrak Odası

Sadaret Amedî Kalemi (BEO. A. AMD): 2/22, 14/57, 8/61, 25/67, 93/75.

Sadaret Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi (BEO. A.DVN.MHM): 3-A/55, 8-A/92-1.

Sadaret Divân Kalemi (BEO. A. DVN): 75/30, 76/36.

Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühime (BEO. A.MKT.MHM): 309/73.

Sadaret Mektûbî Kalemi, Meclis-i Vâlâ (BEO. A. MKT.MVL): 44/14.

Sadaret Mektûbî Kalemi, Vezâret ve Devâir (BEO. A. MKT.NZD): 40/59, 186/36, 333/42, 348/32, 350/92, 366/28, 399/66.

Sadaret Mektûbî Kalemi, Umum Vilâyât (BEO. A. MKT.UM): 276/13, 281/26, 487/68, 495/67, 540/67, 548/42.

2- Cevdet Tasnifi:

Dahiliye: 14521

Zaptiye: 2923

3- İrade Tasnifi

Dahiliye: 14137, 31564, 32585, 35089, 36426.

Meclis-i Mahsûs: 1538.

Meclis-i Vâlâ: 5481, 7496, 11630, 11836, 12531, 12789, 14589, 16545, 23177, 28200.

Mesâil-i Mühimme: 134, 173.

4-Yıldız Tasnifi

Yıldız Esas Evrak (Y.EE): 36/1, 36/3, 36/7, 36/8.

II- Basılı Kaynaklar

1- Düstur:

Düstur Def'a-i Saniye, İstanbul 1282, s. 517-554.

Düstur 1. Tertip, Cilt 1, İstanbul 1289, s. 748-753

2- Devlet Salnamesi:

Devlet Salnamesi: 1278.

III- Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, Sayı: 297, 614.

Vakayi-i Zabtîye, Sayı: 9.

IV- Araştırma ve İncelemeler

Alyot, Halim, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü durum)*, İç İşleri Bakanlığı Yayınları, Seri III, Sayı 4, Ankara 1947.

Aydın, Veli, 'Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler, OTAM, S. 12, Ankara 2001.

Çadırcı, Musa, "Eyalet ve Sancak Merkezlerinde Meclislerin Kurulması", Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 257-277.

Çadırcı, Musa, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", Belgeler, XV/19, 1993, s. 169-182.

_____, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Ergin, Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt: II, İstanbul 1922.

Kaynar, Reşat, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Kılıç, Selda Kaya, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995

Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), C. III-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

Sönmez, Ali, Zaptiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Taner, Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", Tanzimat I, 1940, s. 221-232.

Tongur, Hikmet, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkili ve Görevlerinin Gelişimi*, İç İşleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, I, Kanaat Basımevi, Ankara 1946.

Yağar, Hasan, 'Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci', *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002, s. 629-651.